

MARIUSZ ZEMŁO*

Wobec dobra uroczystego. Religijność uczniów szkół białostockich

Facing the Ordained Good. Religiosity of Białystok School Students

Abstrakt

W artykule przedstawiono religijność uczniów uczęszczających do szkół w Białymstoku, liczącym 300 tysięcy mieszkańców. Dane stanowiące podstawę rozstrzygnięć pochodzą z badań ilościowych przeprowadzonych w czwartym kwartale 2022 roku. Uczestniczyła w nich młodzież w wieku od 14 do 20 lat. Podstawę omówienia stanowi ponad 3,5 tysiąca ankiet. W rozstrzygnięciu podstawowej kwestii wzięto pod uwagę wskaźnik autodeklaracji wiary oraz praktyk religijnych. By prezentowane dane uzyskały kontekstualne odniesienia postanowiono zestawzić je z przedsięwzięciami podobnego typu o zasięgu regionalnym i ogólnopolskim (sięgając jedynie do najnowszych, z uwagi na szybko dokonujące się przeobrażenia w omawianej sferze faktów). Nadto porównano je z badaniami z 2015 i 2019 roku przeprowadzanych w tym samym mieście, co pozwoliło zidentyfikować zmiany, jakim podlega religijność młodzieży szkolnej, oraz określić ich kierunek.

Słowa kluczowe: młodzież, religijność, socjologia religii

Abstract

This article aims to present the religiosity of school students in Białystok, a city of 300,000. The data underlying the findings come from quantitative surveys conducted in the fourth quarter of 2022. The respondents were young people aged 14–20. The basis of the discussion is more than 3,500 posts. In answering the primary question, the rate of self-declaration of faith and religious practices was considered. To provide contextual references for the data presented, it was decided to compare them with similar projects of regional and national scope (only drawing on the most recent due to rapid changes in the area discussed). Moreover, they were compared with 2015 and 2019 surveys conducted in the same city, which made it possible to identify the changes in school student religiosity and indicate their trends.

Keywords: youth, religiosity, sociology of religion

*Dr hab. Mariusz Zemło, prof. UwB – Zakład Socjologii Wiedzy i Edukacji, Wydział Socjologii, Uniwersytet w Białymstoku, e-mail: zemlo@uwb.edu.pl, ORCID: 0000-0003-0945-8651.

Wprowadzenie

Za sprawą Stanisława Ossowskiego do obiegu naukowego weszło rozróżnienie na wartości codzienne i uroczyste. Pierwsze należy łączyć z dobrami powszechnie obecnymi w rutynowym zabieganiu. Jako takie nie poruszają aktorów działań ani szczególnym charakterem, ani wyjątkowością, ani patetycznością, ani wagą uniwersalnych sensów. Wplątane w codzienne praktyki nie budzą emocjonalnego poruszenia. Stają się dobrem podręcznym – pozostającym w tle dokonujących się zdarzeń i działań. Dopiero gdy nastąpi jakieś ich naruszenie, skierowują ku sobie uwagę; zostają stematyzowane – jak powiedziała by Alfred Schütz. Nawet gdy dojdzie do takiej sytuacji, nie skłaniają do nadmiernej uwagi, szczególnie że przynależą, w zasadniczym stopniu, do sfery prywatnej. Wartości uroczyste natomiast kontrastują względem tych pierwszych swoją niepowszechnością, szczególnością, często nawet niezwykłością. Te odnoszą się do kwestii uznanych za podniosłe. Zapraszają do wspólnych przeżyć całe grupy społeczne. Ci, co skłonią się ku nim, włączani są w szczególnie nastroj wzmacniający intensywność doznań. To dzięki temu nastojowi zostaje podkreślona waga tych wartości. Przebywanie w ich aurze wyraźnie porusza człowieka. Mocą dostojeństwa wywierają nacisk na jednostkach pozostających w ich zasięgu, często doprowadzając do modyfikacji ich osobowości¹. Jednym z wartości uroczystych jest religia. Temu dobru poświęcony będzie niniejszy artykuł. Będziemy starać się w nim udzielić odpowiedzi na pytanie: Czy i w jakim stopniu obecne jest ono w doświadczeniu uczniów szkół białostockich? lub stawiając problem nieco inaczej: Czy w natłoku atrakcji, jakimi dzisiejszy świat stara się przyciągnąć uwagę współczesnych, szczególnie ludzi młodych, ci dają się zapraszać do uczestniczenia w doznaniach, w jakich za sprawą religii można mieć udział?

Socjologiczne badania nad religijnością trwają od początku kształtowania się dyscypliny. Wątki z nią związane odnajdujemy u Augusta Comte'a – łączył je z opracowaną przez siebie ewolucją świata społecznego. Religia pozostawała centralnym elementem badań u Émila Durkheima. Najwięcej związanych z nią treści odnajdujemy w jego dziele *Elementarne formy życia religijnego*. Podobnie jest z twórczością Maxa Webera. Tu na myśl przychodzi trzytomowe opracowanie *Etyka gospodarcza religii światowych* i oczywiście zdecydowanie skromniejsze, ale osiagające znacznie większy rozgłos w świecie nauki *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*. Od tych początkowych studiów kolejne pokolenia socjologów nieustannie analizują fakt społeczny, jakim jest religia. Wraz z upływem lat i kolejnych prób uchwycenia społecznego charakteru tego faktu dopracowano się coraz skuteczniejszych i precyzyjniejszych narzędzi do jego

¹ S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1967, s. 88–93.

analizy. W środowisku badań nad religijnością działającym przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, bazując między innymi na dorobku Émila Durkheima, Gabriela Le Brasa, Charlesa Glocka, Joachima Wacha, opracowano narzędzie składające się z siedmiu parametrów: globalnego stosunku do wiary, ideologii religijnej, praktyk religijnych, moralności religijnej, wiedzy religijnej, doświadczenia religijnego oraz wspólnoty religijnej. Jego zastosowanie pozwala w sposób wieloaspektowy i w pełni odpowiedzialny wypowiedzieć się na temat badanego faktu społecznego². Kreśląc obraz religijności młodzieży białostockiej, odwołam się jedynie do dwóch wskaźników przynależących do globalnego stosunku do wiary (autodeklaracje wiary) oraz praktyk religijnych (praktykowanie w ogólności) – pozwoli to jedynie na wstępne rozeznanie w obecności i kondycji czynnika religijnego w życiu młodzieży.

Podstawą analizy są wyniki badań, jakie zostały przeprowadzone wśród uczniów szkół białostockich w listopadzie i grudniu 2022 roku³. Badania miały charakter ilościowy. Do pozyskania danych posłużono się kwestionariuszem ankiety o wysokim stopniu standaryzacji, który przez respondentów był wypełniany online, pod opieką koordynatorów, na wskazanych przez dyrekcję placówek edukacyjnych zajęciach szkolnych. Przy wyznaczaniu próby badawczej zastosowano dobór warstwowo-losowy, przy czym warstwami były: a) rodzaje szkół (szkoła podstawowa, szkoła branżowa, technikum, liceum ogólnokształcące), b) klasy (VII i VIII klasy szkoły podstawowej, I, II, III, IV klasy szkół ponadpodstawowych). Badania przeprowadzono w 29 szkołach działających w stolicy Podlasia. Wśród nich znalazło się 13 szkół podstawowych, trzy szkoły branżowe, siedem techników, sześć liceów ogólnokształcących. Kwestionariusz ankiety został w całości wypełniony przez 3612 osób, co klasyfikowało taką liczbę stanowisk do obróbki statystycznej. To stanowiło około 14% populacji młodzieży w wyznaczonym przedziale wiekowym⁴. Wśród informatorów znalazły się następujące zestawy kategorii respondentów: a) uczniowie z poszczególnych placówek: szkół podstawowych (klasa VII i VIII) – 739 (20,5% ogółu badanych), szkół branżowych – 67 (1,8%), techników – 1023 (28,3%) i liceów ogólnokształcących – 1783 (49,4%); b) uczniowie z poszczególnych klas: klasa VII szkoły

² Nie oznacza to, że zestawu tych parametrów nie można poszerzyć. Przychodzi tu choćby na myśl kolejny ważny aspekt, który można ująć w formule: „podejmowanie praktyk zmierzających do wzmacniania i obrony religii”. Tu wskaźnikami mogłyby być choćby: twórczość o tematyce religijnej, upowszechnianie religii w różnych formach ekspresji, inicjatywy w obronie dobrego imienia religii, podejmowanie lub wspieranie inicjatyw legislacyjnych chroniących religię, praktyki przeciwdziałające dyskryminacji religijnej itp.

³ Badania przygotowane były przez zespół ekspertów działających przy Pracowni Badań, Analiz i Strategii Rozwoju Edukacji w Białymstoku. Autor jest członkiem tego zespołu i odpowiedzialny był między innymi za omawianie w artykule obszar zagadnień.

⁴ *Informacja o stanie realizacji zadań oświatowych, w tym o wynikach egzaminów oraz nadzoru pedagogicznego w roku szkolnym 2021/2022*, Prezydent Miasta Białegostoku, Białystok 2022, s. 11, 34.

podstawowej – 193 (5,3%), klasa VIII szkoły podstawowej 546 (15,1%), klasa I szkoły ponadpodstawowej – 1069 (29,6%), klasa II szkoły ponadpodstawowej – 753 (20,8%), klasa III szkoły ponadpodstawowej – 490 (13,6%), klasa IV szkoły ponadpodstawowej – 561 (15,5%); c) zamieszkujący: miasta duże (powyżej 100 tys.) – 57,4% ogółu respondentów, miasta średnie (od 20 do 100 tys.) – 9,0%, miasta małe (do 20 tys.) – 9,5%, wieś – 24,2%; d) uzyskujący średnią z ocen: jedynekowych – 1,9%, dwójekowych – 6,4%, trójekowych – 28,9%, czwórkowych – 39,7%, piątkowych – 23,1%. Wyszczególniono tylko te kategorie uczniów, które będą brane pod uwagę przy korelacjach jako zmienne niezależne.

Autoidentyfikacja uczniów białostockich z wiarą

Autoidentyfikacja z wiarą wiąże się najczęściej z utożsamianiem się ze wspólnotą wierzących. Wskazanie na swój stosunek do wiary wyrażany w kategoriach: głęboko wierzący, wierzący, niezdecydowany, poszukujący, niewierzący (lub w nieco zmienionej kafeterii) jedynie wstępnie orientuje w religijności badanych. Dostarcza bardziej informacji na ten temat w wymiarze instytucjonalnym niż pozainstytucjonalnym. Jest świadectwem przywiązania do tradycji związanej z religią instytucjonalną, wspólnotą wierzących oraz refleksyjności na temat własnej wiary⁵. Zbadanie tego wskaźnika, mimo iż daje jedynie wyjściowe rozeznanie w sprawie badanego fenomenu, jest podstawowym krokiem do identyfikacji religii jako kategorii społeczno-kulturowej.

Globalne wyznaczenie wiary w prowadzonych badaniach wyrażało się w następujących wielkościach: głęboko wierzący – 9,2%, wierzący – 34,5%, niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji religijnej – 18,9%, niewierzący – 17,4%. Otrzymane wyniki pozwalają stwierdzić rzecz zasadniczą, że 43,7% respondentów jednoznacznie utożsamia się z wiarą oraz że 17,4% uczniów stoi na przeciwnej stronie osi – jednoznacznie deklaruje brak identyfikacji.

Spoglądanie na uzyskane wyniki bez uwzględnienia szerszego kontekstu niewiele mówi. Pożądane jest zatem porównanie ich z innymi ekspertyzami. Te ograniczymy jedynie do najnowszych (przeprowadzonych po 2020 roku), z racji nadzwyczaj szybko zachodzących przekształceń w omawianej sferze faktów. Na początek odwołajmy się do kontekstu lokalnego. Instytut Nauk Socjologicznych KUL w latach 2020–2021 pilotował badania, w których podejmowano kwestie

⁵ W. Piwowarski, *Socjologia religii*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1996, s. 62–63; J. Mariański, *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2004, s. 123; tenże, *Religijnosocjologiczne wyzwania dla pedagogiki religii. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018, s. 184–185; J. Mariański, *Religijność młodzieży polskiej w procesie przemian w XXI wieku. Analizy socjologiczne*, Akademia Nauk Społecznych i Medycznych w Lublinie, Lublin 2023, s. 62–63.

religijności. Ich uczestnikami byli maturzyści Archidiecezji Lubelskiej. Auto-identyfikacja z wiarą w badanej grupie kształtowała się następująco: głęboko wierzący – 5,5%, wierzący – 44,6%, niezdecydowani, ale przywiązani do tradycji religijnej – 20,8%, obojętni – 16,4%, niewierzący – 12,0%. W tym przypadku jednoznacznie identyfikujących się z wiarą (głęboko wierzących i wierzących) było o kilka procent więcej niż w badaniach białostockich, także procent deklarujących się jako niewierzący był mniejszy o 5,0%. Należy jednak zauważyć, że w badaniach lubelskich nie uczestniczyli uczniowie szkół branżowych – a to wśród nich jest najniższy odsetek identyfikujących się z wiarą⁶.

Warto jeszcze spojrzeć na kontekst ogólnopolski. Mniej więcej w tym samym czasie, w którym prowadzono białostockie badania, pracownicy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego realizowali projekt „Edukacja religijna młodzieży polskiej – stan obecny, szanse i wyzwania”. W ramach tego projektu starano się między innymi zidentyfikować stan religijności uczniów szkół ponadpodstawowych. Wśród uczestników określających się jako głęboko wierzący było 7,7%, wierzący – 38,0%, niezdecydowani, ale przywiązani do tradycji religijnej – 21,4%, obojętni w sprawach religijnych – 11,4%, niewierzący – 13,3%, nie umiało się określić – 8,2%⁷. Uzyskane w tym przypadku wyniki niewiele różniły się od referowanych w niniejszym opracowaniu.

Sondaż CBOS-u dotyczący religijności młodzieży szkolnej przeprowadzony na grupie ogólnopolskiej z 2021 roku podawał następujący obraz zjawiska: głęboko wierzący – 6,0%, wierzący – 48,0%, niezdecydowany – 23,0%, niewierzący – 23,0%⁸. W białostockich badaniach jednoznacznie identyfikujących się z wiarą (dwie pierwsze kategorie) było o 10% mniej, niż pokazały wyniki uzyskane na próbie ogólnopolskiej, natomiast było o 5% mniej deklarujących się jako niewierzący.

Powróćmy jeszcze do badań podstawowych. Celem dokładniejszego przedstawienia kondycji religijnej uczniów szkół białostockich w kontekście globalnego wyznania wiary spójrzmy jeszcze na ważniejsze zmienne niezależne. W pierwszej kolejności weźmy pod uwagę rodzaj szkoły. Utożsamianie się z wiarą przybrało różne wartości przy skorelowaniu z tą zmienną ($\text{Chi}^2 = 51,698$, $p = 0,000$; Test związku liniowego = 24,396, $p = 0,000$). Odsetek identyfikujących się jako wierzący (kategorie: głęboko wierzący i wierzący) miał następującą postać: szkoła podstawowa – 54,6%, branżowa – 40,0%, technikum – 42,1%, liceum – 40,8%. W tym przypadku zdecydowanie najczęściej wskazań notuje się wśród uczniów szkoły podstawowej. Oddanych głosów na tę kategorię w ich środowisku było

⁶ T. Adamczyk, *Wiara i praktyki religijne*, w: W. Szymczak, T. Adamczyk, *Młodzież w kontekstach współczesnych. Rodzina. Czas. Szkoła. Kościół i katecheza*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2022, s. 51.

⁷ J. Mariański, *Religijność młodzieży polskiej w procesie przemian w XXI wieku...*, s. 75.

⁸ R. Boguszewski, *Religijność młodzieży*, w: *Młodzież 2021. Raport z badań ilościowych zrealizowanych przez Fundację CBOS*, Warszawa 2022, s. 126.

o kilkanaście procent więcej niż w pozostałych placówkach oświatowych. O silniejszej religijności tej grupy w porównaniu z pozostałymi świadczą również wskazania na kategorię niewierzący. Uwzględniając ten parametr, zauważa się o kilka procent mniej wskazań w najmłodszej grupie młodzieży w porównaniu do pozostałych grup respondentów. Wyraża to zestawienie: szkoła podstawowa – 13,8%, branżowa – 20,0%, technikum – 18,7%, liceum – 17,9%. Biorąc pod uwagę identyfikację młodzieży z kategoriami wierzący i niewierzący, można stwierdzić *per saldo*, że najwyższy odsetek młodzieży religijnej notuje się wśród najmłodszej młodzieży, najniższy natomiast wśród uczniów szkoły branżowej.

Kolejną zmienną skorelowaną z globalnym stosunkiem do wiary była średnia z ocen uzyskiwana przez uczniów ($\text{Chi}^2 = 151,771$, $p = 0,000$; Test związku liniowego = 37,397, $p = 0,000$). Kumulując kategorie głęboko wierzący i wierzący, uczniowie poszczególnych placówek w następujący sposób wyrazili swoją identyfikację z religią: jedynkowi – 51,5%, dwójkowi – 35,8%, trójkowi – 38,2%, czwórkowi – 43,2%, piątkowi – 53,4%. Począwszy od uczniów dwójkowych, zauważa się tendencję świadczącą, że wraz ze wzrostem średniej uzyskiwanej przez uczniów wzrasta odsetek deklarujących się jako wierzący. Najwyższy jest wśród uczniów piątkowych (ale zaraz za nimi uplasowali się jedynkowi), najniższy wśród dwójkowiczów. Już bez żadnych wyjątków regularną prawidłowość między uwzględnionymi zmiennymi notuje się przy wskazaniach na kategorię niewierzący – świadczącą, że wraz ze wzrostem średniej uzyskiwanej przez uczniów maleje odsetek deklarujących się jako niewierzący. W liczbach przedstawia się to następująco: jedynkowi – 25,0%, dwójkowi – 24,1%, trójkowi – 20,3%, czwórkowi – 15,8%, piątkowi – 13,8%.

Ważnym jest także skorelowanie miejsca zamieszkania z globalnym stosunkiem do wiary ($\text{Chi}^2 = 29,603$, $p = 0,003$; Test związku liniowego = 11,116, $p = 0,001$). Zwykle ta zmienna uwzględniana jest w zestawieniu z rozważanym wskaźnikiem religijności. Biorąc pod uwagę łącznie wskazania na kategorię głęboko wierzący i wierzący, respondenci w następujący sposób dokonywali swoich wyborów: mieszkańcy miasta powyżej 100 tys.⁹ – 42,8%, miast od 20 do 100 tys. – 36,8%, miast do 20 tys. – 47,3%, wsi – 47,3%. W tym przypadku najslabiej religijność wypadła wśród uczniów pochodzących z miast średnich. Natomiast największy odsetek jednoznacznie deklarujących się jako wierzący był wśród mieszkańców małych miast i wsi. Pełniejsze rozeznanie w omawianej kwestii jesteśmy w stanie uzyskać, prezentując wskazania na kategorię niewierzący. W tym przypadku procentowy układ wskazań przybrał postać w zależności od wielkości ośrodka, w którym zamieszkiwali respondenci: miasto powyżej 100 tys. – 18,7%, miasta od 20 do 100 tys. – 17,9%, miasta do 20 tys. – 17,0%,

⁹ Przy tej kategorii użyto liczby pojedynczej, gdyż na Podlasiu tylko Białystok liczy powyżej 100 tys. mieszkańców.

tereny wiejskie – 14,1%. Różnice pomiędzy mieszkańcami wyróżnionych miejscowości nie były duże, ale układały się zgodnie z prawidłowością – wraz ze zmniejszaniem się miejscowości pochodzenia badanych zmniejszał się odsetek deklarujących się jako niewierzący.

Grupami wykazującymi się największym odsetkiem deklarujących się jako wierzący są: uczniowie szkoły podstawowej, młodzież uzyskująca najwyższe średnie (piątkowi), zamieszkujący tereny wiejskie i małe miasta. Natomiast najmniejszy odsetek wierzących zanotowano wśród młodzieży szkoły branżowej, uczniów dwójkowych, mieszkańców dużego miasta.

*

Wyżej zaprezentowane ujęcie zjawiska w układzie synchronicznym wzbogaćmy jeszcze o spojrzenie diachroniczne – sięgając do poprzednich badań, w których uczestniczyli uczniowie szkół białostockich. Istnieje taka możliwość z racji, że referowane wyniki są efektem cyklicznie powtarzalnych ekspertyz prowadzonych w oparciu o identyczne narzędzie. Zaproponowana procedura jest zbieżna z zaleceniami Janusza Mariańskiego – czołowego badacza religijności w Polsce, który w licznych analizach wyraźnie eksponuje rozpatrywanie religijności, sytuując ją na osi czasu¹⁰. Pozwala to nie tylko umieścić ostatnie badania w kontekście historycznym, ale także dostrzec zachodzące przeobrażenia badanego fenomenu. W jednej z ostatnio opublikowanych książek dotyczących religijności taki sposób ujęcia zaleca jako metodologiczną konieczność w czasach dynamicznych przemian badanego fenomenu, a z tym mamy właśnie dzisiaj do czynienia¹¹.

Zatem odwołamy się do badań przeprowadzonych nad młodzieżą uczącą się w stolicy Podlasia jeszcze z lat 2015¹² i 2019¹³. W zestawieniu z danymi uzyskanymi w 2022 roku wskazania na poszczególne kategorie świadczące o identyfikacji respondentów z wiarą układały się następująco: głęboko wierzący – 13,4%,

¹⁰ J. Mariański, *Przemiany moralności polskich maturzystów w latach 1994–2009. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011; tenże, *Praktyki religijne w procesie przemian. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2014; tenże, *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017; tenże, *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988–1998–2005–2017 (raport z ogólnopolskich badań socjologicznych)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018.

¹¹ Tenże, *Religijność młodzieży polskiej w procesie przemian w XXI wieku...*, s. 218.

¹² M. Zemło, *Wartości i normy uczniów szkół ponadpodstawowych białostockich placówek, w: Styl życia młodzieży Białegostoku. Raport*, red. Jerzy Mantur, Centrum Kształcenia Ustawicznego w Białymstoku, Białystok 2016, s. 74–75. W badaniach uczestniczyło 2028 uczniów.

¹³ Niepublikowane dane na temat religijności znajdują się w zasobach autora. W badaniach uczestniczyło 3752 uczniów.

10,8%, 9,2%; wierzący – 47,6%, 43,5%, 34,5%; niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji religijnej – 17,0%, 19,3%, 20,0%; obojętny w sprawach religijnych – 12,9%, 15,2%, 18,9%; niewierzący – 9,1%, 11,2%, 17,4%. Z każdym kolejnym badaniem wyraźnie malał procent odpowiedzi jednoznacznie świadczących o utożsamianiu się z wiarą – w przypadku głęboko wierzących o 4%, a wierzących o 13%. W efekcie przełożyło się to na zmniejszenie grupy określających się jako wierzący z 61,0% na 43,7%. Dodatkowo znacząco zwiększył się procent uczniów określających siebie jako niewierzący – o ponad 8%. Zważając, że wskazane zmiany dokonały się w okresie 7 lat, śmiało można powiedzieć, że są wyrazem dynamicznego odchodzenia młodzieży szkolnej od religii. Można tu postawić pytanie, czy jest to odejście ugruntowane i ostateczne, czy tylko powierzchowne i chwilowe? Rozstrzygnięcie tego problemu jest szczególnie aktualne wobec faktu rosnącego odsetka deklarujących się jako niewierzący. Niekwestionowany autorytet w poruszanych sprawach – Janusz Mariański – podchodząc z ostrożnością do rozważanego zagadnienia, opowiada się za drugą opcją. W wieku ciągle jeszcze kształtującej się osobowości przypisanie się do grupy ateistów wcale nie musi oznaczać definitywnego rozstania się z katolicyzmem¹⁴.

Niezależnie od tych kwestii warto zastanowić się, co jest powodem zachodzenia tak lawinowych przeobrażeń w jednym z najbardziej stabilnych filarów kultury? Na myśl przychodzi tutaj wiele czynników: nasilona ofensywa aksjologii i wzorców zachowań napływających z Europy Zachodniej; pluralizm – religijny, światopoglądowy, moralny, kulturowy – w którego kontekście czynnik atrakcyjności i brak głębszej wiedzy może dystansować do dotychczasowej tradycji; umacnianie się poczucia wolności jako wyzwolenia od wszelkich nakazów, w tym i religijnych; indywidualistyczne podejście do wierzeń – samookreślenie religijne, najczęściej wyrażane w eklektycznym budowaniu autorskich koncepcji religii – stającej się następnie przedmiotem własnego odniesienia; opór przeciwko naciskom rodziny i innych środowisk do przestrzegania tradycji religijnej; uleganie zsekularyzowanym trendom lansowanym w mediach – szczególnie w internecie; procesy globalizacyjne – w tym głównie ruchliwość społeczna; procesy modernizacyjne; słabnąca moc socjalizacyjna rodziny; uleganie silnym naciskom grup rówieśniczych, w których panuje moda na laickość; zbyt duże – jak na gusta współczesnych – oczekiwania Kościoła co do norm moralnych, szczególnie dotyczące sfery intymno-seksualnej; ograniczenia pandemiczne (wybijające wierzących z praktyk religijnych); niepokojące zjawiska zachodzące wśród duchowieństwa (upolitycznienie działalności, pedofilia, brak charyzmatycznych kapłanów, materialistyczne nastawienie do świata); ogólny wzrost dobrobytu społeczeństwa, połączone z przeświadczeniem o nieograniczonej sprawczości człowieka; słabnięcie tradycji w kształtowaniu postaw religijnych,

¹⁴ J. Mariański, *Religijność młodzieży polskiej w procesie przemian w XXI wieku...*, s. 110.

ofensywa antykościelna i antyreligijna prowadzona przez media, internet i inne źródła opiniotwórcze (także wynikająca z niezadowolenia z jednoznacznej postawy Kościoła względem antykoncepcji, aborcji, zapładniania in vitro itp., co ewidentnym antagonizuje z laicką moralnością)¹⁵. W obliczu nawarstwienia tak licznych czynników z jednej strony trudno kształtować postawy proreligijne wśród reprezentantów młodego pokolenia, z drugiej zaś strony opieranie się im łączy się z niezmiernie dużym wysiłkiem.

Praktyki religijne

Kolejnym wskaźnikiem pozwalającym określić stosunek jednostek lub, jak w tym przypadku grup społecznych, do religii są praktyki kościelno-rytualne. Autodeklaracja jedynie wstępnie informuje o identyfikacji badanych względem wiary. Jednak bardziej precyzyjnym wskaźnikiem religijności jest angażowanie się w praktyki świadczące o przywiązaniu do przedmiotu wiary. Gdyby pominąć owo zaangażowanie mielibyśmy do czynienia ewentualnie z akceptacją światopoglądu, doktryny, ideologii¹⁶. Religia jako fakt społeczno-kulturowym ma natomiast zdecydowanie szersze konotacje. W tym ujęciu pominięcie modlitwy, uczęszczania na nabożeństwa, obrzędów i innych działań rytualnych, nie oddawałoby jej istoty. W religii bowiem sfera wierzeń/myśli jest zespolona ze sferą praktyki/ruchem – jak zauważa Émil Durkheim¹⁷. Znaczenie tego wymiaru wyraźnie eksponują definicje substancjalne tego fenomenu. Dostrzegamy to, chociażby w definicji zaproponowanej przez luminarza socjologii francuskiej – wyżej wywołanego, w której religia określona jest jako „system powiązanych ze sobą wierzeń i praktyk odnoszących się do rzeczy świętych, to znaczy rzeczy

¹⁵ S. Kowalczyk, *Współczesny kryzys ideowo-aksjologiczny*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011, s. 108–111; W. Jedynak, *Wybrane aspekty przemian religijności i moralności młodzieży polskiej*, w: *Czy stracone pokolenie Młodzież j jej dylematy na początku XXI wieku*, red. P. Długosz, H. Kotarski, W. Jedynak, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2014, s. 22; J. Mariański, *Praktyki religijne w Polsce w procesie przemian. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2014, s. 256–328; tenże, *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich...*, s. 309; tenże, *Kościół katolicki w Polsce w kontekście społecznym. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2018, s. 102–104, 121, 130, 202, 229; W. Matyskiewicz, *Co z religijnością młodzieży*, w: *Jaka jest współczesna młodzież*, red. P.T. Nowakowski, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2023, s. 151–152; S. Sorys, *Wpływ procesów globalizacyjnych na wartości społeczne*, w: *Obdarowani miłością. 15-lecie encykliki „Deus caritas est”*, red. U. Bejma, M. Iżycki, L. Szot, Wydawnictwo „Jedność”, Warszawa 2021, s. 344–346; S. Mandes, *Religijność i Kościół katolików życiu prywatnym i publicznym Polaków*, w: *Wartości w działaniu*, red. M. Marody, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021, s. 225.

¹⁶ J. Mariański, *Religijność młodzieży polskiej w procesie przemian w XXI wieku...*, s. 165.

¹⁷ É. Durkheim, *Elementarne formy życia religijnego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1990, s. 25, 31.

wyodrębnionych i zakazanych, wierzeń i praktyk łączących wszystkich wyznawców w jedną wspólnotę moralną, zwaną kościołem¹⁸.

Praktyki religijne w polskiej rzeczywistości należy wiązać z zalecanymi przez Kościoły działaniami wzmacniającymi stan ducha wyznawców przez budowanie więzi z rzeczywistością świętą na drodze zaangażowania jednostkowego oraz społecznego. Pierwsze uaktywnianie wiąże się głównie z modlitwą, kontemplacją, pogłębianiem wiedzy itd. w indywidualnych kontekstach, drugie natomiast głównie ze wspólnotowym uczestnictwem we mszy świętej, nabożeństwach, modlitwach, rytuałach, obrzędach, ceremoniach itp. Badaniu socjologicznemu bliższe jest rozeznanie związane z uchwyceniem praktyk o charakterze grupowym i sformalizowanym (religia jako fakt społeczny), praktyki prywatne i niesformalizowane (religia jako fakt indywidualny) bardziej interesują natomiast psychologów religii.

Socjolog, pytając informatorów o ich zaangażowanie w praktyki religijne, może oczekiwać wiadomości dotyczących ich uaktywniania się w różnych rodzajach działań, konkretnie wskazanych, podkreślających związek z religią (choćby wyżej przytoczonych). Jeśli natomiast nie odwołuje się do takich wskazań, opierając się jedynie na ogólnej formule identyfikującej częstotliwość udziału w praktykach religijnych, na ogół ma na myśli udział w nakazanych przez Kościół nabożeństwach niedzielnych. W referowanych badaniach wymiar religijności wyrażany w praktykach zweryfikowany był prostym pytaniem: Ile razy bierzesz udział w praktykach religijnych? Uczniowie w następujący sposób odnieśli się do tak postawionego problemu: raz w tygodniu lub częściej – 29,3%, od jeden do kilku razy w miesiącu – 16,0%, kilka razy w roku – 21,9%, nie praktykuję – 32,8%. Wielkość grupy uczniów praktykujących zgodnie z zaleceniami Kościoła wyniosła niespełna 1/3 badanych – nieco mniej niż tych, co deklarują się jako niepraktykujący. Można podejrzewać, że druga grupa będzie się powiększać. Nieregularność oddawania się pewnym działaniom sprzyja powolnemu z nich rezygnowaniu. Można zatem przypuszczać, że szczególnie ci, co kilka razy w roku oddają się praktykom religijnym, poszerzą grono całkowicie nieaktywnych w omawianej sferze¹⁹.

Ponownie porównajmy przedstawione dane z wynikami uzyskanymi wśród maturzystów Archidiecezji Lubelskiej. W badaniach prowadzonych przez Instytut Socjologii KUL pytanie weryfikujące udział w praktykach religij-

¹⁸ Tamże, s. 41.

¹⁹ W tym miejscu należy zauważyć, że prócz wyznawców religii rzymsko-katolickiej, jest spora grupa wyznawców prawosławia na badanych terenach. Liczba prawosławnych dla całego województwa wynosi około 10% – w zależności od sposobu liczenia (zgodnie z ostatnim spisem powszechnym z 2021 roku), natomiast szacuje się, że w samym Białymstoku może ich być o kilka procent więcej. Informacja ta jest ważna ze względu na fakt, że w Kościele prawosławnym nie ma nakazu uczestniczenia w cotygodniowych nabożeństwach niedzielnych.

nych było bardziej uszczegółowione i brzmiało: „Jak często uczestniczysz we Mszy św.?” Jak wspomnieliśmy, można te wyniki zestawić z wynikami białostockimi. Otrzymane zestawienie po kumulacji wybranych kafeterii przedstawia się następująco: raz w tygodniu lub częściej – 16,8%, kilka razy w miesiącu – 23,6%, tylko w wielkie święta – 18,0%, tylko z okazji ślubu, pogrzebu – 9,8%, w ogóle nie uczestniczę – 2,2%, nie dotyczy – 28,5%, brak odpowiedzi – 1,1%²⁰. Biorąc pod uwagę dwie pierwsze kategorie, prezentowane wyniki są porównywalne z uzyskanymi w stolicy Podlasia.

Ważnym jest także zestawienie danych białostockich z ekspertyzami wykonanymi na próbach ogólnopolskich. Sondaż badający religijność młodzieży przeprowadzony przez pracownię CBOS w październiku 2021 roku pokazywał, że jako praktykujący raz w tygodniu lub częściej zadeklarowało się 24,0%, natomiast odsetek niepraktykujących wyniósł 49,0%²¹. Porównanie wyników uczących się w stolicy Podlasia z wynikami określającymi stan badanego zjawiska w kraju świadczy, że młodzież białostocka jest bardziej zaangażowana w praktyki religijne niż przeciętny reprezentant tej kategorii wiekowej w kraju. Wyraża się to w większej o 5,0% grupie praktykujących regularnie (zgodnie z zaleceniami Kościoła) oraz o 17,0% mniejszej grupie niepraktykujących.

Także i tym razem białostockie dane porównajmy z wynikami będącymi owocem badań przeprowadzonych w ramach projektu „Edukacja religijna młodzieży polskiej – stan obecny, szanse i wyzwania” przez pracowników Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w grudniu 2022 i styczniu 2023 roku. Na wyszczególnione w narzędziu badawczym kategorie zanotowano odpowiednie wskazania: praktykuję raz w tygodniu lub częściej – wskazało 21,3%, prawie w każdą niedzielę – 15,6%, jeden raz lub dwa razy w miesiącu – 10,6%, tylko w wielkie święta – 13,0%, tylko z okazji ślubu, pogrzebu itp. – 12,3%, nie praktykuję w ogóle – 12,6%, trudno powiedzieć – 9,7%, nie dotyczy – 4,9%²². Uzyskane wyniki przez zastosowanie rozszerzonej kafeterii dają zdecydowanie precyzyjniejszy obraz praktyk, niż to uzyskano w badaniach białostockich, ale jednocześnie nie pozwalają na dokonanie jednoznacznego porównania z wynikami referowanymi jako podstawowe.

Uściślijmy jeszcze obraz religijności młodzieży białostockiej przez uwzględnienie zmiennych niezależnych. Biorąc pod uwagę rodzaj szkoły, głosy na poszczególne kategorie związane z praktykami religijnymi układały się w następujący sposób: raz w tygodniu lub częściej: szkoła podstawowa – 32,1%, branżowa – 26,2%, technikum – 24,3%, liceum – 31,1% ($\chi^2 = 37,486$, $p = 0,000$; Test związku liniowego = 0,045, $p = 0,832$). Uczniowie szkół sprofilowanych

²⁰ T. Adamczyk, *Wiara i praktyki religijne...*, s. 57.

²¹ R. Boguszewski, *Religijność młodzieży...*, s. 129–130.

²² J. Mariański, *Religijność młodzieży polskiej w procesie przemian w XXI wieku...*, s. 184.

wykazują się mniejszym udziałem w praktykach niż uczniowie z placówek ogólnokształcących. Wskazania na kategorię świadcząca o praktykowaniu od jednego do kilku razy w miesiącu we wszystkich grupach respondentów były podobne – różnice między skrajnymi wielkościami nie przekraczały 3 punktów procentowych. Największe dysproporcje między stanowiskami notuje się przy kategorii nie praktykuję. Przedstawia to zestawienie: szkoła podstawowa – 29,9%, branżowa – 46,2%, technikum – 30,6%, liceum – 30,6%. W trzech grupach badanych poziom niepraktykujących oscylował wokół 30,0%, od tej wielkości odbiegała jedynie młodzież szkół branżowych – blisko połowa z nich deklarowała brak uczestnictwa w praktykach kościelnych. Ostatecznie to oni mają najmniejszy kontakt z wiarą wyrażaną w działaniu.

Średnia z uzyskiwanych przez uczniów także wyraźnie różnicowała udział w praktykach religijnych ($\text{Chi}^2 = 147,533$, $p = 0,000$; Test związku liniowego = 122,195, $p = 0,000$). Deklaracje o praktykowaniu raz w tygodniu i częściej były następujące: jedynekowi – 26,5%, dwójkowi – 16,4%, trójkowi – 22,6%, czwórkowi – 31,1%, piątkowi – 38,5%. Przy niewielkim odstępstwie (uczniowie jedynekowi) zauważa się prawidłowość: wraz ze wzrostem średniej uzyskiwanej przez uczniów wzrasta odsetek angażujących się w praktyki religijne. Wyeksponujmy jeszcze kategorię związaną z brakiem jakiegokolwiek zaangażowania w praktyki. W tym przypadku rozkład wyników przybrał postać: jedynekowi – 41,2%, dwójkowi – 50,4%, trójkowi – 40,9%, czwórkowi – 29,9%, piątkowi – 22,6%. Świadczy to, że począwszy od uczniów dwójkowych do zdobywających najlepsze noty maleje odsetek badanych nie podejmujących praktyk religijnych. Skrajne wielkości dzieli przedział blisko 30 punktów procentowych. Biorąc pod uwagę przytoczone dane, stwierdzić należy, że udział w praktykach zwiększa się wraz ze wzrostem średniej uzyskiwanej przez uczniów. Wyjątek od tej reguły stanowią uczniowie najslabsi – jedynekowi.

Zobaczymy jeszcze, jak miejsce zamieszkania koreluje z praktykami religijnymi ($\text{Chi}^2 = 41,981$, $p = 0,000$; Test związku liniowego = 28,744, $p = 0,000$). Głosy mówiące o największej intensywności praktyk (raz w tygodniu i częściej) rozłożyły się następująco: miasto powyżej 100 tys. – 28,1%, miasta od 20 do 100 tys. – 23,8%, miasta do 20 tys. – 29,2%, tereny wiejskie – 34,2%. Najrzadziej na wskazaną kategorię wskazywali uczniowie zamieszkujący w miastach średniej wielkości, najczęściej mieszkańcy wsi. Różnica między nimi sięgnęła 10 punktów procentowych. Zgodnie z przyjętą formułą przedstawmy jeszcze dane mówiące o braku jakiegokolwiek zaangażowani w praktyki religijne. Tutaj otrzymano następujące dane: miasto powyżej 100 tys. – 35,6%, miasta od 20 do 100 tys. – 35,8%, miasta do 20 tys. – 30,7%, tereny wiejskie – 25,9%. W tym przypadku można uznać, że pojawia się prawidłowość, zgodnie z którą im mniejszy ośrodek zamieszkania badanych, tym notuje się mniejszy procent niepraktykujących. Zestawiając uzyskane dane *per saldo*, należy stwierdzić, że

największy odsetek praktykujących jest wśród młodzieży zamieszkującej wieś i małe miasta, a najmniejszy w miastach średniej wielkości.

Grupami wykazującymi się najczęstszymi praktykami, w układzie procentowym, są: uczniowie szkół niesprofilowanych, młodzież zdobywająca najlepsze oceny (piątkowi i czwórkowi), młodzież zamieszkująca tereny wiejskie. Najrzadziej obecne są praktyki religijne w doświadczeniu uczniów szkół branżowych, młodzieży zdobywającej najłabsze oceny (dwójkowicze i jedynkowicze), mieszkańców dużego miasta.

*

Sięgając do analogicznej procedury, jak przy omawianiu globalnych wyznań wiary, spójrzmy aktualnie na kształtowanie się obrazu omawianego faktu społecznego w kolejnych badaniach białostockich, przeprowadzonych w okresie siedmiu lat od ostatniego badania. Także i w tym miejscu odwołajmy się do wyników uzyskanych w 2015 i 2019 roku, celem zestawienia z ostatnią edycją. Wskazania dokonane przez respondentów na poszczególne kategorie przybierały postać: raz w tygodniu lub częściej (2015, 2019, 2022) – 48,7%, 40,4%, 29,3%, od jednego do kilku razy w miesiącu – 15,7%, 18,2%, 16,0%, kilka razy w roku – 11,4%, 20,8%, 21,9%, nie praktykuję – 1,9% (w narzędziu badawczym zastosowanym w tym roku wystąpiła tu kategoria brak danych – 22,4%), 20,6%, 32,8%. Uzyskany rejestr uwidacznia, że nastąpiła wyraźna zmiana zaangażowania młodzieży w praktyki religijne – zmniejszanie się jego intensywności. Przede wszystkim należy zauważyć, że drastycznie spadł odsetek najsilniej zaangażowanych w praktyki religijne – o blisko 20,0%, przy jednoczesnym wzroście niepraktykujących – ten w uwzględnionym okresie zwiększył się o 12 punktów procentowych i ostatecznie uzyskał poziom świadczący, że 1/3 badanej młodzieży w ogóle nie ma do czynienia z praktykami religijnymi. Grupa uczniów aktywizujących się jeden lub kilka razy w miesiącu *de facto* pozostaje na stałym poziomie (kilkunastu procent), podobnie jest z grupą przyznających się do praktyk kilka razy w roku (w okresie ostatnich dwóch badań). Przyspieszenie w dystansowaniu się reprezentantów młodego pokolenia (podobnie jest i ze starszym) do zbiorowego umacniania swojej wiary i aktywnego jej okazywania, do jakiego doszło ostatnimi laty, pozwala przypuszczać, że jeśli nie zajdą jakieś szczególne okoliczności, proces ten będzie się pogłębiać. Można zatem oczekiwać, że grupa niezaangażowanych w praktyki religijne będzie przybierała na wielkości²³.

Choć należy podkreślić, że aktualnie istniejący stan religijności świadczy, iż to, co zaleca Kościół w wymiarze angażowania się w praktyki religijne przez

²³ R. Boguszewski, *Religijność młodzieży...*, s. 148.

ponad połowę badanej młodzieży, jest ignorowane. Rezygnując z regularnego uczestnictwa w grupowych wyznaniach wiary, wyłączają się z eklezjalnej wspólnoty, stając się „bezdomni” religijnie²⁴.

Z dużym prawdopodobieństwem można powiedzieć, że dystansowanie się do religii nie tylko dotyczy ignorowania zaleceń związanych z samymi praktykami religijnymi, ale także i tego, co związane jest z wierzeniami, doktryną, moralnością itd., czyli aksjologicznego rdzenia łącznie z jego teoretyczną podbudową. Na poparcie tego stwierdzenia przytoczmy opinie białostockich uczniów dotyczącą ich stosunku do wybranych norm moralnych. Ocena współżycia seksualnego przed ślubem: negatywna – 13,3%, obojętna – 42,2%, pozytywna – 38,9%, trudno powiedzieć – 5,5%; ocena stosowania środków antykoncepcyjnych: negatywna – 14,7%, obojętna – 30,3%, pozytywna – 48,3%, trudno powiedzieć – 6,6%; ocena przerywania ciąży: negatywna – 26,2%, obojętna – 33,8%, pozytywna – 30,0%, trudno powiedzieć – 10,0%; ocena rozwodów: negatywna – 37,2%, obojętna – 38,6%, pozytywna – 15,8%, trudno powiedzieć – 8,4%²⁵.

Zanotowane dane jednoznacznie dowodzą o „odrywaniu” się młodzieży od religii zinstytucjonalizowanej. Zmniejszanie się udziału w praktykach kościelnych (ale także i przytoczone opinie dotyczące oceny zasad moralnych) należy postrzegać jednoznacznie jako słabnięcie religijności kanonicznej wśród młodego pokolenia²⁶. Udział w grupowych praktykach jest bowiem jej najbar-

²⁴ J. Mariański, *Kościół katolicki w Polsce w kontekście społecznym...*, s. 80.

²⁵ M. Zemło, *Opinie uczniów szkół białostockich na temat wybranych norm społecznych*, w: *Styl życia młodzieży Białegostoku. Raport*, red. J. Mantur, Centrum Kształcenia Ustawicznego w Białymstoku, Białystok 2023, s. 37–47.

²⁶ W związku z pojawieniem się licznych zjawisk związanych z religią, głównie indywidualizacja, prywatyzacja, synkretyzm, różne rodzaje i odcienie duchowości, widzę potrzebę wprowadzenia rozróżnienia w zależności od kontekstu na: religijność kanoniczną i pozakanoniczną oraz duchowość kanoniczną i pozakanoniczną. Nie utożsamiamy religijności z duchowością, jednak nie ma tu miejsca, by bliżej wyjaśniać te kwestie. Kanoniczna religijność (duchowość) charakteryzuje się między innymi: tradycją wspartą uporządkowaną doktryną, normatywnością praktyk rytualnych, wspólnotowością i instytucjonalizacją. Do religijności (duchowości) niekanonicznej zaliczymy natomiast zjawiska o przeciwstawnych parametrach. Wśród tych można wskazać między innymi: brak uporządkowanej i potwierdzonej tradycją doktryny, indywidualny charakter odniesień względem przedmiotu wiary (lub całkowita jego nieobecność), brak podzielanego grupowo modelu moralności, brak instytucjonalnego oparcia (M. Zemło, *Wprowadzenie*, w: *Małe miasta. Duchowość niekanoniczna*, red. tenże, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok-Futoma-Supraśl 2020, s. 9–11; tenże, *Wprowadzenie*, w: *Małe miasta...*, s. 11–14). Tego typu rozróżnienie pozwoli jednoznacznie wskazać, czy mamy do czynienia z jedną, czy też drugą formą badanego faktu społecznego. Pozbawi również kłopotu z zacieraniem się granic pomiędzy tym, co religijne i niereligijne, z czym mamy do czynienia w obliczu współczesnych zjawisk zachodzących wokół religii, o czym mówi Janusz Mariański (J. Mariański, *Sekularyzacja, desekularyzacja, nowa duchowość. Studium Socjologiczne*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2013, s. 147). Posługiwanie się określeniami „nowa” – „stara duchowość”, „duchowość z odniesieniem do Boga” – „duchowość bez Boga”, „widzialna” – „niewidzialna religijność”, „religijność tradycyjna” – „religijność alternatywna”, „sprywatyzowana” – „kościelna religijność”, albo nie mają wyraźnych walorów dystynktywnych, albo nie mają potencjału pozwalającego na zbiorcze ujęcie

dziej ewidentnym i jednoznacznym wskaźnikiem. Aktywizowanie się w takim wymiarze stwarza sposobność do umacniania się jednostek we wspólnotowym przybliżaniu się do rzeczywistości świętej, a dalej utrzymywaniu i umacnianiu zdobytych relacji z tą rzeczywistością. Jeśli życie jednostek pozbawione jest takich doświadczeń, to o wzrastaniu w religijności kanonicznej (także w wymiarze doktryny i moralności) trudno mówić. W zaistniałej sytuacji przed młodzieżą odchodzącą od takiej jej formy pozostaje wybór jednego z trzech scenariuszy: a) traktowanie religijności kanonicznej w sposób selektywny i wybiórczy. To, co im pasuje z doktryny, rytualno-kultowych form, zasad moralnych – przejmą, a co nie pasuje – odrzucą; b) zaspokajanie swoich potrzeb duchowych w niekanonicznych formach religijności. Te będą przybierać synkretyczne kształty i zindywidualizowany charakter. W tej grupie znajdują się i tacy, co w neopogaństwie, magii lub okultyzmie odnajdywać będą ostoję dla usatysfakcjonowania głodu transcendencji²⁷; c) sekularyzacja – pozostawanie w płaskiej przestrzeni zmaterializowanego świata, z całkowicie wygaszoną potrzebą dostrzeżenia czegoś poza prostymi doznaniem zmysłowymi²⁸. Realizacja przez młodzież dwóch pierwszych scenariuszy (trzeci w rozważanym kontekście nie ma żadnego znaczenia) nie jest w stanie zniwelować strat, jakie następują w efekcie utraty znaczenia przez religijność kanoniczną w społeczeństwie²⁹. Jeśli w ten sposób spojrzemy na badany problem, to niewątpliwie mamy do czynienia z faktem słabnięcia pozycji religii w życiu współczesnych. W tym momencie Émile Durkheim przypominałby – religia ma moc jedynie jako zjawisko społeczne; tylko jako produkt uczuć zbiorowych ma władzę nad wiernymi³⁰.

zjawisk o podobnych walorach. Wyżej zaproponowane rozróżnienie wydaje się spełniać wskazane oczekiwania.

²⁷ O zmianach w religijności zmierzających w kierunku neopogaństwa na przykładzie Stanów Zjednoczonych traktuje tekst: J. Drozdowicz, *Neopoganizm a przemiany religijności młodzieży amerykańskiej*, „Przegląd Religioznawczy” 2021, nr 2(280), s. 161–173.

²⁸ Poruszane zagadnienie jest częścią szerszego zjawiska związanego z przemianami współczesnej religijności. O tych przemianach czytelnik znajdzie informacje m.in. w: J. Mariański, *Scenariusze przemian religijności i Kościoła katolickiego w społeczeństwie polskim. Studium diagnostyczno-prognostyczne*, Wyższa Szkoła Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie, Lublin 2021; O. Štefaňak, *Główne teorie socjologii religii oraz scenariusze przemian religijności młodzieży*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Nauk Społecznych” 2019, nr 1 (8), s. 29–36.

²⁹ J. Mariański, *Aforyzmy, myśli, sentencje i refleksje socjologiczne*, Wyższa Szkoła Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie, Lublin 2020, s. 96–97.

³⁰ S. Lukes, *Émile Durkheim. His Life and Work. A Historical and Critical Study*, Penguin Books, 1977, s. 242–243.

Zakończenie

Religia budująca między innymi przekonanie o czasowości i ułomności tego świata, o nieprzebranych dobrach czekających człowieka w nowej, wiecznej już rzeczywistości, dająca sposobność doświadczenia podniosłych przeżyć w eklezjalnej wspólnoty – nie przebija się już do świadomości młodego pokolenia w sposób skuteczny. Religia mająca budować formację osobowościową zgodnie z aksjologią personalistyczną jest wypierana przez aksjologie materialistyczne i hedonistyczne. Wreszcie religia mająca zadomawiać człowieka w danym mu do przeżywania świecie, gwarantując solidarnościowe bezpieczeństwo i emocjonalne schronienie, zostaje wymieniana na los osamotnienia i eksperymentowania niosącego wiele niepewności i ryzyka.

Drastycznie zachodzące przemiany w przebadanych wymiarach religijności, jakie zanotowano wśród przedstawicieli pokolenia uczącej się młodzieży, a szczególnie tendencje, z jakimi mamy do czynienia w wymiarze globalnych wyznań wiary i praktyk religijnych świadczą, że jeden z filarów kultury polskiej wyraźnie słabnie na oczach współczesnych. Wrośnięcie i przeniknięcie religii do wielu obszarów życia społecznego sprawiło, że w przeszłości stanowiła ona jego nieodzowny element, tożsamościowy składnik wyrażany w formule „jeśli polskie, to katolickie”³¹. Używając stosowanego przez Bogdana Suchodolskiego sformułowania, religia tworzyła „polski pion ideowy”. O wadze i znaczeniu tego czynnika świadczył wieszcz Adam w wykładach Paryskich: „Wiara w bezpośrednie związki między światem nadprzyrodzonym a ziemskim stanowiła moralną i polityczną siłę ustroju polskiego: do wiary tej trzeba było się odwoływać, ilekroć chciano z narodu wydobyć siłę oporu czy też siłę działania”³². Tak było, począwszy od Mieszka I, przez Grunwald, wojny ze Szwedami, mroczny okres zaborów, czas nadziei związany z Solidarnością, aż do śmierci Jana Pawła II. Od tego granicznego momentu, przy współdziałaniu różnych czynników obserwuje się znaczące przeobrażenia w omawianej sferze. Nie wykluczone, że są to zmiany z konsekwencjami istotowymi, choć o tym nigdy nie można przesądzić. Wskutek niespodziewanych okoliczności to, co zostało odsunięte z praktyk, a nawet wymazane ze świadomości, może ożyć w niespodziewanym momencie i zaznaczyć swoją obecność nadzwyczaj żywą ekspresją – jak już niejednokrotnie było w historii.

³¹ Por. E. Jabłońska-Deptuła, *Patriotism and Sovereignty*, w: *Values in the Polish Cultural Tradition*, red. L. Dyczewski, The Council for Research in Values and Philosophy, Washington 2002, s. 126.

³² A. Mickiewicz, *Literatura słowiańska*, dzieła t. X, Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik, Warszawa 1955, s. 58.

Bibliografia

- Adamczyk T., *Wiara i praktyki religijne*, w: W. Szymczak, T. Adamczyk, *Młodzież w kontekstach współczesnych. Rodzina. Czas. Szkoła. Kościół i katecheza*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2022, s. 49–66.
- Boguszewski R., *Religijność młodzieży*, w: *Młodzież 2021. Raport z badań ilościowych zrealizowanych przez Fundację CBOS*, Warszawa 2022, s. 126–140.
- Drozdowicz J., *Neopoganizm a przemiany religijności młodzieży amerykańskiej*, „Przegląd Religioznawczy” 2021, nr 2(280), s. 161–173.
- Durkheim É., *Elementarne formy życia religijnego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1990.
- Informacja o stanie realizacji zadań oświatowych, w tym o wynikach egzaminów oraz nadzoru pedagogicznego w roku szkolnym 2021/2022*, Prezydent Miasta Białegostoku, Białystok 2022.
- Jabłońska-Deptuła E., *Patriotism and Sovereignty*, w: *Values in the Polish Cultural Tradition*, red. L. Dyczewski, The Council for Research in Values and Philosophy, Washington 2002, s. 126.
- Jedynak W., *Wybrane aspekty przemian religijności i moralności młodzieży polskiej*, w: *Czy stracone pokolenie Młodzież jej dylematy na początku XXI wieku*, red. P. Długosz, H. Kotarski, W. Jedynak, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2014, s. 13–24.
- Kowalczyk S., *Współczesny kryzys ideowo-aksjologiczny*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
- Lukes S., *Émile Durkheim. His Life and Work. A Historical and Critical Study*, Penguin Books, 1977.
- Mandes S., *Religijność i Kościół katolików życiu prywatnym i publicznym Polaków*, w: *Wartości w działaniu*, red. M. Marody, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021, s. 211–240.
- Mariański J., *Aforyzmy, myśli, sentencje i refleksje socjologiczne*, Wyższa Szkoła Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie, Lublin 2020.
- Mariański J., *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988–1998–2005–2017 (raport z ogólnopolskich badań socjologicznych)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018.
- Mariański J., *Kościół katolicki w Polsce w kontekście społecznym. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2018.
- Mariański J., *Praktyki religijne w Polsce w procesie przemian. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2014.
- Mariański J., *Przemiany moralności polskich maturzystów w latach 1994–2009. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2011.
- Mariański J., *Religijnosocjologiczne wyzwania dla pedagogiki religii. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018.
- Mariański J., *Religijność młodzieży polskiej w procesie przemian w XXI wieku. Analizy socjologiczne*, Akademia Nauk Społecznych i Medycznych w Lublinie, Lublin 2023.
- Mariański J., *Religijność społeczeństwa polskiego w perspektywie europejskiej. Próba syntezy socjologicznej*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2004.
- Mariański J., *Scenariusze przemian religijności i Kościoła katolickiego w społeczeństwie polskim. Studium diagnostyczno-prognostyczne*, Wyższa Szkoła Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie, Lublin 2021.
- Mariański J., *Sekularyzacja, desekularyzacja, nowa duchowość. Studium Socjologiczne*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2013.
- Mariański J., *Tożsamości religijne w społeczeństwie polskim. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017.
- Matyskiewicz W., *Co z religijnością młodzieży*, w: *Jaka jest współczesna młodzież*, red. P.T. Nowakowski, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2023, s. 145–158.
- Mickiewicz A., *Literatura słowiańska*, dzieła t. X, Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik, Warszawa 1955.
- Ossowski S., *Z zagadnień psychologii społecznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1967.
- Piwowarski W., *Socjologia religii*, Redakcja Wydawnictwa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1996.

- Sorys S., *Wpływ procesów globalizacyjnych na wartości społeczne*, w: *Obdarowani miłością. 15-lecie encykliki „Deus caritas est”*, red. U. Bejma, M. Iżycki, L. Szot, Wydawnictwo „Jedność”, Warszawa 2021, s. 335–351.
- Štefaňak O., *Główne teorie socjologii religii oraz scenariusze przemian religijności młodzieży*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Nauk Społecznych” 2019, nr 1 (8), s. 29–36.
- Zemło M., *Opinie uczniów szkół białostockich na temat wybranych norm społecznych*, w: *Styl życia młodzieży Białegostoku. Raport*, red. J. Mantur, Centrum Kształcenia Ustawicznego w Białymstoku, Białystok 2023, s. 37–47.
- Zemło M., *Wartości i normy uczniów szkół ponadpodstawowych białostockich placówek*, w: *Styl życia młodzieży Białegostoku. Raport*, red. J. Mantur, Centrum Kształcenia Ustawicznego w Białymstoku, Białystok 2016, s. 69–106.
- Zemło M., *Wprowadzenie*, w: *Małe miasta. Duchowość kanoniczna*, red. M. Zemło, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok–Futoma–Supraśl 2020, s. 9–14.